

Секція 1
ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ
ТА ПРАВА

УДК 94:349. 4(477)

Михайло Юрійович БУРДІН,

проректор Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5560-1848>

ЗЕМЛЕВЛАСНИЦЬКІ ВІДНОСИНИ В КОЗАЦЬКІЙ ДЕРЖАВІ

За часів Гетьманщини українська державно-правова система у сфері земельних відносин істотно відрізнялася від тогочасних феодально-монархічних зразків. Дослідження унікального досвіду регулювання земельних відносин в Українській козацькій державі та їх еволюції протягом II пол. XVII ст. – XVIII ст. не втрачають актуальності й у сучасній історико-правовій науці.

Метою роботи є визначення основних правових засад регулювання земельних відносин у Козацькій державі.

Громадяни Гетьманської держави вважали себе козацьким станом. Звичайно, існувала несумірність у розмірах земельної власності серед різних соціальних структур. Згідно з висновками багатьох дослідників, за типом економіки Гетьманщині була притаманна змішана економічна система в комбінації з одноосібним хазяйнуванням у поняттях за звичаєвим правом самовільного землеволодіння (1, с. 38).

У Західній Європі того періоду почали зароджуватися капіталістичні товарно-грошові відносини, в які втягувалися також суб'єкти землеволодіння. Суспільство та державно-правова система поступово формували новий промислово-урбаністичний тип цивілізації. У межах Гетьманської держави було досить багато міст, які за своєю специфікою оновлення правових норм володіння земельною власністю втілювали тенденцію до капіталістичного розвитку. Перехідний характер державно-правового регулювання земельних відносин у Гетьманську добу розвивався у принциповій згоді з інтересами суб'єктів земельної власності, зокрема козацької старшини, міщан і сімейних дворогосподарств, які не були зараховані до козацького стану.

На Запоріжжі споконвіку культивувалася ідея правової рівності в земельних відносинах. Інститут одноосібного володаря землі зі спадковою схемою передачі прав власності на неї суперечив правовій культурі козацтва. М. М. Покровський зазначав: «Козак ненавидів пана

насамперед через те, що йому, дрібному землевласникові, хуторянинові, не лишалося більше місця серед панських фільварків, що зростали з казковою швидкістю та звідусіль насувалися на козацьку землю» (3, с. 187). Однією з основних проблем Гетьманщини був землевласницький статус колишніх реєстрових козаків.

Відмінною рисою земельних відносин був перехід від дрібновласницьких землеволодінь до середнього та великого землеволодіння невеликої частини козацької старшини. Згідно з висновками І. Мазепи, козацькі полковники та сотники хотіли здобутки революції використати для себе, вони забирали міські та церковні землі, обтяжували міста податками, хоча міста, як і за литовсько-польської влади, мали самоуправу за Магдебурзьким правом, а шляхта, що пристала до війська запорізького, вимагала від селян звичного послуху. Через це наростало невдоволення в тих сільських верств, які не значилися в статусах козацьких (2, с. 54, 83).

Перехідна епоха змінюється тим, що протягом декількох років козаки стають власниками землі та суб'єктами господарювання і водночас охоронцями своєї землі. Становлення української козацької державності у другій половині XVII ст. характеризується в основному формуванням чисельної соціальної верстви, представники якої стають власниками земельних наділів, основними суб'єктами політичного життя. На цьому тлі відбувається відмежування землевласницької верстви від низового козацтва, не пов'язаного із земельною власністю.

Аналізуючи специфічність земельних відносин у другій половині XVII ст. в Гетьманщині, з огляду на сказане доходимо висновку, що проросійські сили козацької верстви не усвідомлювали глибинних відмінностей правових механізмів Польщі та Московії щодо регулювання земельних відносин і юридичного статусу земельної власності. Найбільш типовий вияв земельних відносин у Московському царстві знаходився в сутності державно-правової системи, яка формально закріплювала єдиного суб'єкта земельної власності – самодержавство.

До ліквідації політичної та правової автономії Козацької держави діяли норми звичаєвого права, Литовський статут (третій, 1588 р.), нормативно-правові акти, видані гетьманом або Генеральною військовою канцелярією. Зокрема, йдеться про гетьманські універсали, ордери, інструкції, листи, декрети, грамоти, які були загальнообов'язковими. На їх основі відбувалося визначення правового становища тієї чи іншої установи, певного стану, конкретної особи чи господарства. Протягом 1740-1742 рр. колишні землі Гетьманщини через поширення чинності Зводу законів Російської імперії були остаточно інтегровані до імперського правового поля. До того на українських землях діяли одразу декілька правових систем, що нерідко викликало суперечливі ситуації й ускладнювало здійснення судочинства.

Досвід регулювання земельних відносин у Гетьманщині та розвиток усіх сільськогосподарських галузей виробництва засвідчив, що за мінімального втручання адміністративно-владних структур суб'єкти приватновласницьких земельних відносин здатні за власною ініціативою та творчими здібностями зміцнити економічний потенціал держави, солідаризувати всі соціальні верстви на основі справедливого розподілу кінцевого продукту.

Список бібліографічних посилань:

1. Андриющенко В. П., Федосов В. М. Запорізька Січ як український феномен. Київ: Заповіт, 1995. С. 173.
2. Мазепа І. Підстави нашого відродження. Авгсбург, Німеччина: Прометей, 1946. С. 180
3. Покровский М. Н. Русская история с древнейших времен. Т. 1. М.: Госиздат, 1922. С. 148.